

УДК 617.758.1-031.4-073:577.325.5:615.847

Показники біопотенціалів поверхневої електроміографії горизонтальних м'язів ока у дітей з монолатеральною співдружною неакомодаційною косоокістю та результати їх змін після лікування окорухових порушень методом електростимуляції

В. П. Мазур, лікар, І. М. Бойчук, д-р мед. наук

ДУ «Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В. П. Філатова НАМН України»;
Одеса (Україна)

E-mail: iryna.ods26@gmail.com

Вступ. В лікуванні співдружної монолатеральної косоокості використовується метод фізіотерапевтичного лікування – електростимуляція зовнішніх прямих м'язів ока. Оцінка змін в нервово-м'язовому апараті після курсу лікування не проводилась, в зв'язку з відсутністю відповідного методу.

Мета. Визначити показники біопотенціалів горизонтальних м'язів ока при неакомодаційній монокулярній співдружній косоокості та виявити зміни в нервово-м'язовому апараті ока до та після електростимуляції горизонтальних м'язів ока за допомогою поверхневої електроміографії.

Матеріал та методи. Проведено обстеження 60 дітей (120 очей) з монолатеральною співдружною неакомодаційною косоокістю за допомогою електроміографа M-TEST-2, згідно розробленій раніше нами методиці. Проліковано 8 дітей зі збіжною монолатеральною неакомодаційною косоокістю методом електростимуляції зовнішнього прямого м'язу ока на апараті Ампліпульс-5 за стандартною методикою.

Результати. Аналіз отриманих даних ВПМ при монолатеральній збіжній косоокості показав, що є статистично достовірна різниця між частотою біопотенціалів на оці, що косить ($109,29 \pm 15,89$ Гц) і на оці, що не косить ($53 \pm 3,49$ Гц), $p=0,0001$, а також між частотою біопотенціалів на оці, що косить ($109,29 \pm 15,89$ Гц), і у здорових дітей ($58,67 \pm 15,97$ Гц), $p=0,0001$ при цьому показники за величиною вище, ніж у здорових. Дані, отримані з ЗПМ при монолатеральній розбіжній косоокості, показали, що є статистично достовірна різниця між частотою біопотенціалів на оці, що косить ($102,52 \pm 14,45$ Гц), на відміну від ока, що не косить ($53,16 \pm 10,03$ Гц), $p=0,0001$, а також здорових дітей ($60 \pm 18,6$ Гц), $p=0,0001$. Виявлено зменшення дисбалансу в показниках біоелектричної активності горизонтальних прямих м'язів ока у дітей зі співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю після проведеного курсу електростимуляції. На основі співвідношення частоти ПЕМГ м'язів антагоністів запропоновано критерій ефективності електростимуляції за показником K_v .

Висновок. Виявлено відмінності в частотних характеристиках біопотенціалів екстраокулярних прямих м'язів на оці, що косить, м'язів антагоністів та при збіжній (ВПМ) і розбіжній (ЗПМ) співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості в порівнянні зі здоровими дітьми. Після електростимуляції відмічається зменшення дисбалансу в показниках біопотенціалів ПЕМГ між зовнішнім та внутрішнім прямими м'язами у дітей зі збіжною монолатеральною співдружною косоокістю.

Ключові слова:

монолатеральна співдружна косоокість, електростимуляція очних м'язів, біопотенціали поверхневої електроміографії

Вступ. Серед захворювань органа зору у дітей косоокість зустрічається в 0,5-7,1% дітей і часто порушує розвиток нормальної гостроти зору, а також біокулярного зору та є істотним косметичним дефектом, який ускладнює розвиток дитини в соціальному середовищі. Набагато частіше зустрічається альтернуюча косоокість, ніж монолатеральна. При монолатеральній співдружній неакомодаційній косоокості значно погіршуються зорові функції на оці, що косить, в порівнян-

ні зі здоровим оком. Тому у лікуванні співдружної неакомодаційної монолатеральної косоокості більшість лікарів-офтальмологів приділяє увагу тільки ортоптоплеоптичному або одразу хірургічному лікуванню і не завжди пам'ятають про методи фізіотерапевтичного лікування. Недостатня поінформованість практичних лікарів про фізіотерапію косоокості пов'язана не тіль-

ки з відсутністю потрібної літератури, а й з неможливістю діагностики фізіологічного стану очних м'язів особливо у дітей неінвазивним методом.

Особливості нервово-м'язового апарату очей перешкоджають проведенню електродіагностичних визначень, оскільки сила струму, за допомогою якої можна отримати видиме відхилення очного яблука, значно перевищує поріг больової чутливості. Про зміни в стані нервово-м'язового апарату очей судили за даними координатри, які дають можливість оцінити обсяг рухової функції м'язів ока, що косить. Але метод координатри не дозволяє визначити зміни в нервово-м'язовому апараті ока після проведеного курсу електростимуляції. Запропонований нами метод поверхневої електроміографії (ПЕМГ) дозволяє оцінити сумарну біоелектричну активність зовнішніх прямих м'язів на оці, що косить, до і після лікування [2, 3].

Метою дослідження стало визначити показники біопотенціалів горизонтальних м'язів ока при неакомодаційній монолатеральній співдружній косоокості та виявити зміни в нервово-м'язовому апараті ока до і після електростимуляції горизонтальних м'язів ока за допомогою поверхневої електроміографії.

Матеріали та методи

Нами була обстежена 31 дитина (62 ока) зі збіжною та 29 дітей (58 очей) з розбіжною неакомодаційною монолатеральною косоокістю. Стан оптичних середовищ та очного дна був без патології. Характер косоокості у пацієнтів виявлявся в процесі збору анамнезу захворювання та офтальмологічного обстеження. Середні показники представлені в таблиці 1.

Визначення функціонального стану горизонтальних м'язів ока проводилось на комп'ютерному електроміографі M-TEST-2 згідно розробленої нами методики [2, 3]. Вимірювання параметрів ПЕМГ проводилися триразово для кожного м'яза. Обробка даних

амплітуди і частоти ПЕМГ проводилися в автоматичному режимі по комп'ютерній програмі електроміографі M-TEST-2.

Електростимуляція зовнішніх прямих горизонтальних м'язів ока проводилася на апараті Ампліпульс 5 (м. Курськ завод «Маяк» 2001р.в.).

Методика проведення: при збіжній співдружній косоокості стимулювали зовнішній прямий м'яз, а при розбіжній – внутрішній – за схемою лікування, запропонованою С. І. Юровим і Л. Є. Черікчі [5, 6].

Результати

Функціональний стан горизонтальних м'язів ока у обстежуваних дітей до лікування представлений в таблицях нижче.

Аналіз отриманих даних (табл. 2 і 3) показав, що амплітудні характеристики біопотенціалів ПЕМГ (середня і максимальна) не мають статистично достовірної різниці. Встановлено, що частота біопотенціалів ПЕМГ на оці, що косить, значно більша ($109,29 \pm 15,89$ Гц) ніж на оці, що не косить ($53 \pm 3,49$ Гц), $p = 0,0001$, а також відрізняється від частоти біопотенціалів у здорових дітей ($58,67 \pm 15,97$ Гц), $p = 0,0001$.

Дані про параметри біопотенціалів м'язів ПЕМГ у дітей з розбіжною співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю наведені в таблиці 4.

З отриманих даних видно, що показники амплітудних характеристик біопотенціалів зовнішнього прямого м'яза (середня і максимальна) за величиною не відрізняються між здоровими і хворими монолатеральною розбіжною співдружною косоокістю, $p > 0,05$. У той же час частота біопотенціалів ЗПМ вище на оці, що косить ($102,52 \pm 14,45$ Гц), на відміну від ока, що не косить ($53,16 \pm 10,03$ Гц), $p = 0,0001$, а також показника здорових дітей ($60 \pm 18,6$ Гц) $p = 0,0001$.

Дані про зміни біоелектричної активності зовнішніх прямих м'язів ока на оці, що косить, до лікування

Таблиця 1. Середні показники віку, гостроти зору, рефракції і кута девіації у дітей з монокулярною неакомодаційною косоокістю ($M \pm SD$)

Показники	Збіжна співдружна неакомодаційна косоокість одного ока	Розбіжна співдружна неакомодаційна косоокість одного ока
Кількість дітей (n)	31	29
Середній вік	$14 \pm 1,98$	$14,2 \pm 1,98$
Рефракція на оці, що косить, дптр.	$3,83 \pm 1,35$	$-4,0 \pm 4,2$
Гострота зору без корекції на оці, що косить	$0,49 \pm 0,3$	$0,21 \pm 0,18$
Гострота зору з корекцією на оці, що косить	$0,73 \pm 0,25$	$0,72 \pm 0,4$
Рефракція на оці, що не косить, дптр.	$3,3 \pm 1,05$	$-0,5 \pm 1,2$
Гострота зору без корекції на оці, що не косить	$0,9 \pm 0,05$	$0,76 \pm 0,34$
Гострота зору з корекцією на оці, що не косить	$0,95 \pm 0,05$	$0,98 \pm 0,09$
Середній кут девіації, пр.дптр	$24,25 \pm 12,5$	$-17,4 \pm 8,3$

Таблиця 2. Показники біоелектричної активності горизонтальних м'язів на очах у дітей зі збіжною співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю (M±SD)

Показник	Око, що не косить		Око, що косить	
	зовнішній прямий м'яз (ЗПМ)	внутрішній прямий м'яз (ВПМ)	зовнішній прямий м'яз (ЗПМ)	внутрішній прямий м'яз (ВПМ)
Максимальна амплітуда, мВ	12,39±1,33	12,42±1,53	12,85±1,85	13,35±2,46
Середня амплітуда, мВ	10,73±1,0	11,015±1,30	10,40±1,53	11,54±2,25
Частота, Гц	55,34±2,59	53±3,49	54,05±6,3*	109,29±15,89*

Примітка: * - відмінності достовірні, $p < 0,05$ **Таблиця 3.** Показники біоелектричної активності внутрішнього прямого м'яза ока у здорових дітей і при збіжній співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості (M±SD)

Показники	Здорові (1)	Око, що не косить (2)	Око, що косить (3)	p
Максимальна амплітуда, мВ	12,55±6,03	12,42±1,53	13,35±2,46	$p_{1,2}=0,1330$ $p_{1,3}=0,3412$ $p_{2,3}=0,0818$
Середня амплітуда, мВ	10,19±3,94	11,01±1,30	11,54±2,25	$p_{1,2}=0,2680$ $p_{1,3}=0,0883$ $p_{2,3}=0,2668$
Частота, Гц	58,67±15,97	53±3,49	109,29±15,89	$p_{1,2}=0,0555$ $p_{1,3}=0,0001$ $p_{2,3}=0,0001$

Таблиця 4. Показники біоелектричної активності горизонтальних прямих м'язів на очах у дітей при розбіжній співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості (M±SD)

Показник	Око, що не косить		Око, що косить	
	зовнішній прямий м'яз (ЗПМ)	внутрішній прямий м'яз (ВПМ)	зовнішній прямий м'яз (ЗПМ)	внутрішній прямий м'яз (ВПМ)
Максимальна амплітуда, мВ	12,53±1,57	12,54±4,12	11,97±1,97	12,92±7,44
Середня амплітуда, мВ	10,79±1,42	10,97±1,95	10,62±2,06	11,26±5,62
Частота, Гц	53,16±10,03	52,99±8,37	102,52±14,45*	53,99±9,23*

Примітка: * - відмінності достовірні, $p < 0,05$ **Таблиця 5.** Показники біоелектричної активності зовнішнього прямого м'яза ока у здорових дітей і хворих на розбіжну співдружню монолатеральну неакомодаційну косоокість (M±SD)

Показник	Здорові (1)	Око, що не косить (2)	Око, що косить (3)	p
Максимальна амплітуда, мВ	12,48±7,39	12,53±1,57	11,97±1,97	$p_{1,2}=0,9671$ $p_{1,3}=0,7277$ $p_{2,3}=0,2358$
Середня амплітуда, мВ	9,80±3,60	10,79±1,42	10,62±2,06	$p_{1,2}=0,1644$ $p_{1,3}=0,2696$ $p_{2,3}=0,7162$
Частота, Гц	60±18,6	53,16±10,03	102,52±14,45	$p_{1,2}=0,0713$ $p_{1,3}=0,0001$ $p_{2,3}=0,0001$
n	50	29	29	

і після при збіжній співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості представлені в таблиці 6 та на малюнках 1 і 2. З представлених в таблиці даних видно, що величини амплітуд біопотенціалів ($p > 0,05$) не змінилися, а частоти біопотенціалів після лікування збільшилися достовірно ($p < 0,05$).

Дані про зміни біоелектричної активності внутрішніх прямих м'язів на оці, що косить, при збіжній співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості до лікування і після представлені в таблиці 7 та на малюнках 3 і 4.

З представлених в таблиці даних видно, що величини амплітуд біопотенціалів не змінилися, ($p > 0,05$), а частотні характеристики внутрішнього прямого м'яза, отримані за допомогою ПЕМГ, після лікування зменшилися, але статистично не значимо ($p > 0,05$) і стали ближче до норми.

Проаналізувавши результати лікування методом електростимуляції, ми помітили, що в деяких випадках воно було не ефективне, кут косоокості не змінювався. Проаналізувавши особливості біопотенціалів окоорухових м'язів у цих пацієнтів більш детально, ми відзначили зменшення дисбалансу між м'язами антагоніста-

ми, тому взяли співвідношення частоти біоелектричної активності ВПМ до ЗПМ при збіжній косоокості у всіх пацієнтів до лікування. Отримані показники ми назвали коефіцієнтом частоти - K_v . Аналіз даних показав – якщо коефіцієнт частоти (K_v) більше 1,5, відмічається ефективність електростимуляції, а якщо менше 1,5 – ефект відсутній. Коефіцієнт частоти (K_v), вирахований після проведення ПЕМГ горизонтальних прямих м'язів ока, дозволяє спрогнозувати ефективність (необхідність) лікування методом електростимуляції.

Приклад. Дитина: В., 12 років. Діагноз – Праве око: збіжна співдружна неакомодаційна косоокість. Гіперметропія високого ступеня. Рефракційна амбліопія високого ступеня.

Клінічні дані до лікування.

Vis OD = 0,06 sph + 7,0D = 0,1; Vis OS = 1.0

Рефракція: OD sph +10,0D OS Em

Кут косоокості без корекції +10 прДптр (праве око)

Кут косоокості з корекцією +10 прДптр (праве око)

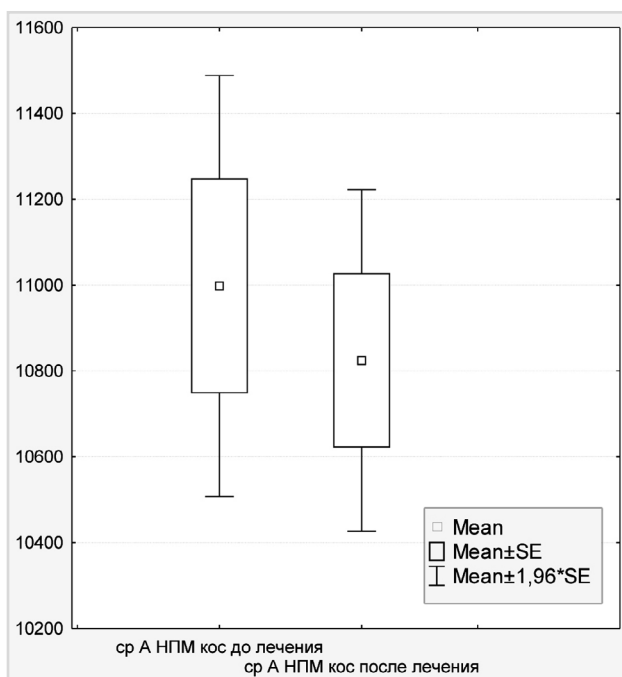
Характер зору – монокулярний.

$K_v = v(\text{ВПМ})/v(\text{ЗПМ}) = 86,5/62,2 = 1,39$

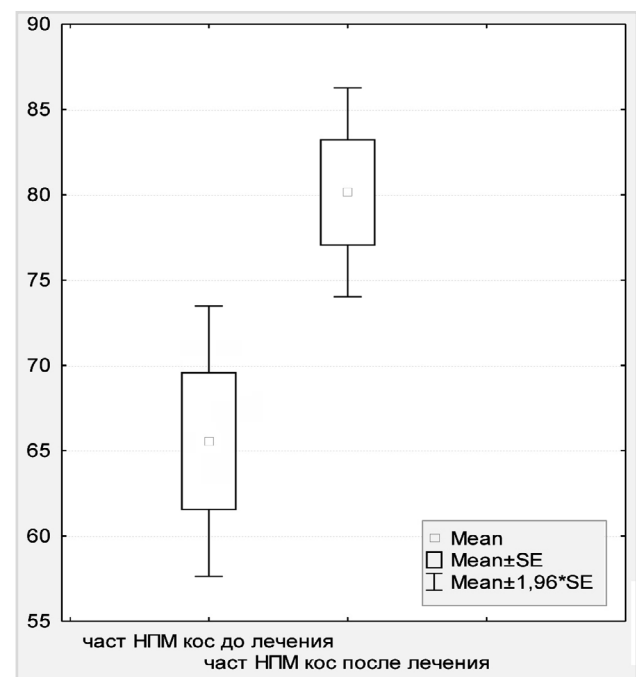
Клінічні дані після лікування методом електростимуляції.

Таблиця 6. Показники біоелектричної активності зовнішнього прямого м'яза на оці, що косить, у дітей зі збіжною співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю до і після електростимуляції ($M \pm SD$)

Показник	Норма (1)	До лікування (2)	Після лікування (3)	$p_{2,3}$
Максимальна амплітуда, мВ	12,48±7,39	12,84±0,88	13,07±1,7	0,5538
Середня амплітуда, мВ	9,80±3,60	11,51±0,87	11,69±1,2	0,6842
Частота, Гц	60±18,6	54,82±3,39*	63,75±5,3*	0,0213

Мал. 1. Амплітуда біопотенціалів ПЕМГ зовнішнього прямого м'язу до та після лікування.

Мал. 2. Частота біопотенціалів ПЕМГ зовнішнього прямого м'язу до та після лікування

Таблиця 7. Показники біоелектричної активності внутрішнього прямого м'яза на оці, що косить, у дітей зі збіжною співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю до і після електростимуляції (M±SD)

Показник	Норма (1)	До лікування (2)	Після лікування (3)	P ₍₂₋₃₎
Максимальна амплітуда, мВ	12,55±6,03	13,15±0,62	13,31±1,3	0,5395
Середня амплітуда, мВ	10,19±3,95	11,78±0,62	11,59±0,84	0,9122
Частота, Гц	58,67±15,97	114,88±12,45	106,67±20,62	0,1441

Таблиця 8. Дані біоелектричної активності зовнішнього та внутрішнього прямого м'яза на правому оці дитини В. із збіжною співдружною неакомодаційною косоокістю, гіперметропією високого ступеня, рефракційною амбліопією високого ступеня

	A _{max} (мВ)	A _{ср} (мВ)	Частота(Гц)	Коефіцієнт частоти (K _v)
Внутрішній прямий м'яз	12895	10254	86,5	1,39
Зовнішній прямий м'яз	11451	9981	62,2	

Vis OD = 0,07 sph + 7,0D = 0,1; Vis OS = 1.0

Кут косоокості без корекції +10 прДптр (праве око)

Кут косоокості з корекцією +10 прДптр (праве око)

Характер зору – монокулярний.

Таким чином, виявлений коефіцієнт частоти (K_v) на оці, що косить (праве око), був менше 1,5 (OD=1,39), тому після проведеного курсу лікування не був отриманий позитивний ефект (зменшення кута косоокості не відбулося).

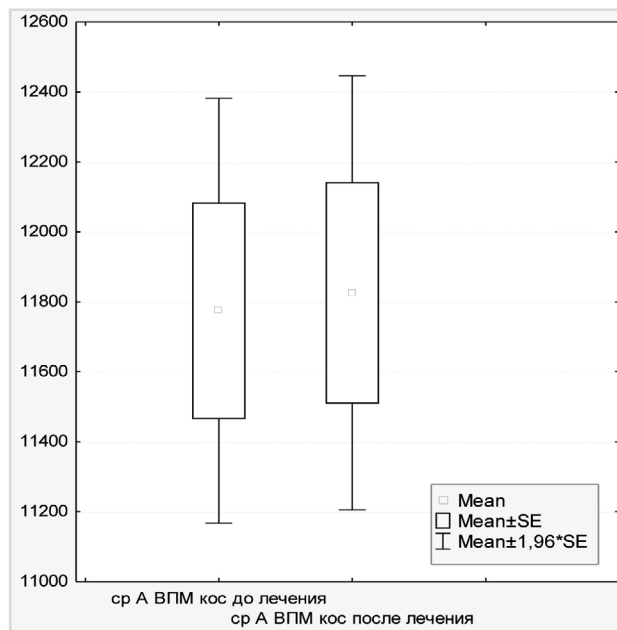
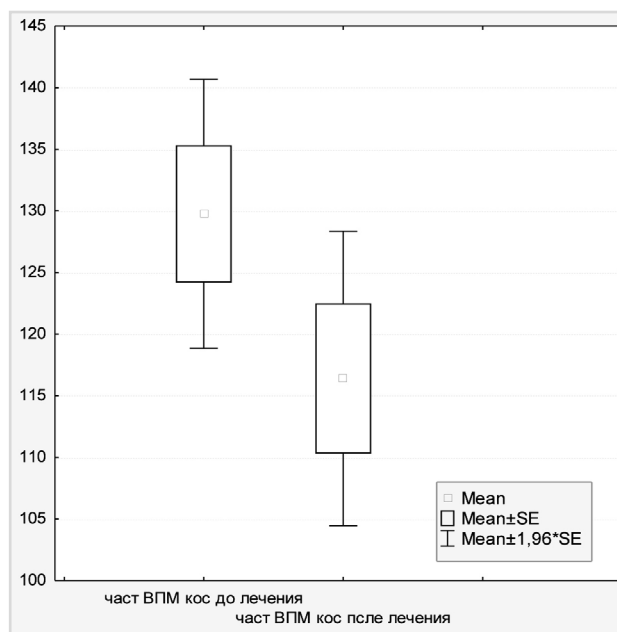
Висновки

1. Виявлено відмінності в частотних характеристиках біопотенціалів екстраокулярних прямих м'язів на оці, що косить, при збіжній (ВПМ) і розбіжній (ЗПМ) співдружній монолатеральній неакомодаційній косоокості в порівнянні зі здоровими дітьми (109,29±15,89 Гц і 58,67±15,97 Гц; 102,52±14,45 Гц і 60±18,6 Гц, відповідно).

2. Виявлено зміни в показниках біоелектричної активності горизонтальних прямих м'язів ока у дітей зі співдружною монолатеральною неакомодаційною косоокістю після проведеного курсу електростимуляції (зменшення дисбалансу біопотенціалів ПЕМГ між ЗПМ та ВПМ).

3. Розраховано коефіцієнт частоти K_v – співвідношення частоти біопотенціалів горизонтальних прямих м'язів ока, отриманих за допомогою ПЕМГ. При збіжній косоокості K_v=v(ВПМ)/v(ЗПМ), при розбіжній – K_v=v(ЗПМ)/v(ВПМ).

4. За допомогою розрахованого коефіцієнта частоти (K_v) після обстеження методом поверхневої електроміографії горизонтальних прямих м'язів ока можливо прогнозувати ефективність (необхідність) проведення лікування методом електростимуляції.

Мал. 3. Амплітуда біопотенціалів ПЕМГ внутрішнього прямого м'язу до та після лікування**Мал. 4.** Частота біопотенціалів ПЕМГ внутрішнього прямого м'язу до та після лікування

Література

1. Андриенко А. А. Электростимуляция глазных мышц в комплексе лечения косоглазия // Врачебное дело. – 1975. – №11. – С.103-105.
2. Бойчук И. М. Новый метод поверхностной ЭМГ прямых мышц глаза у детей / И. М.Бойчук, В. П. Мазур // Офтальмол. журнал. – 2014. – № 3. – С.15–18.
3. Бойчук І. М., Мазур В. П. Пристрій для безкон'юнктивальної поверхневої електроміографії м'язів ока. Декларативний патент України на корисну модель № 91463 від 10.07.2014. Бюл.№13
4. Сосин И. Н., Буявых А. Г. Физическая терапия глазных болезней. Практическое руководство. – Симферополь: Таврия, 1998.
5. Черикчи Л. Е. Физиотерапия в офтальмологии. – Киев: Здоров'я, 1979.
6. Юров С. И. Лечение содружественного косоглазия электростимуляциями наружных прямых мышц глаза / Офтальмол. журнал. – 1968. – №8. – С.597-601.
7. Sasaki T, Suzuki K, Matsumoto M, Sato T, Kodama N, Yago K. Origins of surface potentials evoked by electrical stimulation of oculomotor nerves: are they related to electrooculographic or electromyographic events // J Neurosurgery. – 2002. – Oct; 97 (4) – P. 941–944.

Поступила 02.05.2018

Показатели биопотенциалов поверхностной электромиографии горизонтальных мышц глаза у детей с монолатеральным содружественным неаккомодационным косоглазием и их изменения после лечения глазодвигательных нарушений методом электростимуляции

Мазур В. П., Бойчук И. М.

ГУ «Институт глазных болезней и тканевой терапии им. В.П. Филатова НАМН Украины»; Одесса (Украина)

Введение. В лечении содружественного монолатерального косоглазия используется метод физиотерапевтического лечения – электростимуляция наружных прямых мышц глаза. Оценка изменений в нервно-мышечном аппарате после курса лечения не проводилась в связи с отсутствием неинвазивного метода поверхностной электромиографии (ПЭМГ).

Цель. Определить показатели биопотенциалов горизонтальных мышц глаза при неаккомодационном монокулярном содружественном косоглазии и выявить изменения в нервно-мышечном аппарате глаза до и после электростимуляции горизонтальных мышц глаза с помощью поверхностной электромиографии.

Материал и методы. ПЭМГ проведена у 60 детей (120 глаз) с монолатеральным содружественным неаккомодационным косоглазием с помощью электромиографа M-TEST-2, согласно разработанной ранее методике. Пролечено 8 детей со сходящимся монолатеральным неаккомодационным косоглазием методом электростимуляции наружной прямой мышцы глаза на аппарате Амплипульс-5 по стандартной методике

Результаты. Данные ПЭМГ ВПМ при монолатеральном сходящемся косоглазии достоверно отличаются по показателю частоты биопотенциалов ПЭМГ на косящем глазу ($109,29 \pm 15,89$ Гц) и на некосящем глазу ($53 \pm 3,49$ Гц), $p=0,0001$, а также в сравнении со здоровыми ($109,29 \pm 15,89$ Гц и $58,67 \pm 15,97$ Гц), $p=0,0001$

при этом частота биопотенциалов ПЭМГ по величине выше, чем у здоровых. Данные, полученные с НППМ при монолатеральном расходящемся косоглазии, показали, что имеется статистически достоверная разница между частотой биопотенциалов ПЭМГ на косящем глазу ($102,52 \pm 14,45$ Гц) в отличие от некосящего глаза, ($53,16 \pm 10,03$ Гц), $p=0,0001$, а также здоровых детей ($60 \pm 18,6$ Гц), $p=0,0001$. Выявленные изменения в показателях биоэлектрической активности горизонтальных прямых мышц глаз у детей с содружественным монолатеральным неаккомодационным косоглазием после проведенного курса электростимуляции показали уменьшение дисбаланса в показателях ПЭМГ мышц антагонистов. На основании соотношения частоты ПЭМГ мышц антагонистов предложен критерий эффективности электростимуляции по показателю K_v

Выводы. Выявлены различия в частотных характеристиках биопотенциалов экстраокулярных прямых мышц антагонистов на косящем глазу и при сходящемся (ВПМ) и расходящемся (НППМ) содружественном монолатеральном неаккомодационном косоглазии в сравнении со здоровыми детьми. После электростимуляции отмечено уменьшение дисбаланса частот биопотенциалов ПЭМГ между наружной и внутренней прямыми мышцами у детей с монолатеральным содружественным косоглазием.

Ключевые слова: монолатеральное содружественное косоглазие, электростимуляция глазных мышц, биопотенциалы поверхностной электромиографии.